

کتاب‌شناسی استاد حدیث پژوه، محمد حکیمی

علی‌رضا مازاریان
عضو حلقه علمی افق
دانش‌آموخته دوره عالی فقه مقارن

چکیده: استاد محمد حکیمی از جمله حدیث پژوهانی است که همواره همراه با نیازهای جامعه پیش رفته و بر آن بوده است تا آموزه‌های دینی را به گونه‌ای استوار در جامعه برنامه‌های کاربردی ارایه کند. ویژگی چشم‌گیر آثار او اجتماعی بودن آنهاست. در این مجال برخی از آثار ایشان از جمله: دفاع از حقوق زن، در فجر ساحل و عصر زندگی (در موضوع انتظار و دوران ظهور)، معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی (تبیین مبانی و اصول اقتصاد عدالت محور) امام علی عدل و تعادل (نگاهی به مفهوم اجتماعی عدالت) و ... معرفی شده‌اند.

واژگان کلیدی: استاد محمد حکیمی، آثار، امام رضا 7، عدالت، حقوق زن، تعالیم اقتصادی، مهدویت، اصلاحات.

در آمد

حضرت استاد محمد حکیمی، از آن دست اصحاب علم و قلم است که موضوعها و موضع‌های دینی را سال‌ها با دیدگان نسل نخبه و نوجو آشتی داده و با ادبیاتی استوار، واژگانی خوش‌آهنگ و از پیش اندیشیده، لحنی جدی و ممتد، فضای مذهبی معاصر را گامی پیش رانده است.

نگاشتن در مورد ایشان آسان نیست و چه خوب که کسانی چون این کوچک‌ترین،

کم‌تر بنویسند و بیش‌تر آرام بگیرند.

در این نوشتار کوتاه و پرشتاب، برخی از نام‌آورترین نگاشته‌های استاد شناسانده می‌شود و چند اثر دیگر (همچون کتاب زن، پدیده‌شناسی فقر و توسعه و ...) که عمدتاً با اشراف موشکافانه و نظارت عالی ایشان، هم‌پای تولیدگران فراهم آمده و بی‌شک محتوای فخیم، زبان فاخر، روش‌مندی و انضباط مسائل در آنها جز از ره‌گذر ارشاد استاد میسور نبوده، به مجال‌هایی دیگر واگذار می‌شود. به‌جاست یادآوریم که اشراف استاد حکیمی بر کتاب‌های نامبرده، بسا متفاوت با اشراف و راهنمایی مصطلح امروزین است. شاهد اینکه همراه با قلمی شدن «تای تمت» این آثار، هر یک از شاگردان حلقه پژوهش استاد، گام‌های آغازین پژوهشگری را به استواری تمام برداشتند. توفیقات برخی از ایشان در عرصه علوم اسلامی و انسانی شنیدنی است. امیدواریم خواننده این نوشتار، کاستی‌های قلمی و علمی را بگذارد و بگذرد.

۱. دفاع از حقوق زن

«زن» و سایر حوزه‌های مطالعاتی مرتبط با این مفهوم، در روزگار ما بسی پررنگ‌تر از دیگر حوزه‌های مطالعاتی گردیده است. بازخورد این مطالعات در جوامع مدرن و در پی آن در میان ملل تأثیرپذیر، چشم‌ناپوشیدنی است.

به دیگر سخن، اگر چه «زن» به عنوان یک انسان - که در اجتماع می‌زید - همواره بخشی از کتاب اندیشه و دانش بشری را به خود اختصاص داده، اما در عصر جدید این بخش را بسیار فربه‌تر و خواندنی‌تر می‌یابیم.

کتاب «دفاع از حقوق زن» آن‌گونه که از نامش پیداست، در فضایی جدید و در مقام پاسخ به پرسش‌های امروزین نگاشته شده است. حقوق زن ریشه‌هایی قویم در فرهنگ و اندیشه اسلامی دارد، اما تمرکز فراوانی که در این زمانه بر آن دیده می‌شود، گویی «زن» را به پرسشی تازه دگرگون کرده است. از همین روی، ممکن است برخی انحصاراً به بحث پر دامنه «زن» و «حقوق» او نپردازند، اما استاد حکیمی با توجه ویژه در این کتاب و دسته‌ای آثار دیگر نگاه خاص خود را بازنمایانده است.

مشاهده افراط و تفریط‌های نگرشی در اقبال به جایگاه، ارزش و حقوق زن، انگیزه اصلی مولف در تولید این اثر بوده و همان‌قدر که «زن‌گرایی افراطی» نقد و نکوهش می‌شود، از آسیب‌های «مردسالاری» و «زن‌ستیزی» نیز فروگذار نشده است. خط

اعتدالی که میان این دو کژراهه وجود دارد، مدعای اصلی استاد در همهٔ دوازده بخش این کتاب است. بر خلاف حجم کم و صد و اندی صفحه‌ای کتاب، بحث‌هایی چندسویه و مرتبط با دانش‌های لغت، تفسیر، حدیث، روان‌شناسی و ... به صورتی سلسله‌وار در برابر دیدگان خواننده قرار می‌گیرد.

در سه بخش آغازین کتاب بر یکسانی و یگانگی ماهوی زن و مرد به عنوان اندیشه‌ای قرآنی تأکید می‌شود و سپس با آگاهی دادن بر این نکته که در قرآن هیچ‌گاه از نقصان عقل زن سخنی به میان نیامده و طرح این احتمال که مراد از نقصان عقل در چند روایت، همان بی‌فرهنگی‌های متداول زنان آن زمان بوده، احادیث را به گونه‌ای متفاوت و خردپذیر توضیح می‌دهد. حتی گاه به روایاتی اشاره می‌شود که از برتری برخی زنان در شناختوری حاکی‌اند.

در بخش چهارم و پنجم کتاب دفاع از حقوق زن، جایگاه اجتماعی و خانوادگی زنان کاویده شده و نویسندهٔ گران‌قدر با استدلال به وسعت قلمرو مفاهیمی همچون امر به معروف و نهی از منکر، بیعت و جهاد می‌کوشد گستردگی عرصهٔ توانمندی و مسئولیت‌پذیری زنان را اثبات نماید. نویسندهٔ محترم با حضور مثبت زنان در عرصه‌های اجتماعی گوناگون و حتی در صحنه‌هایی چون مرجعیت، قضاوت و ... مخالف نیست و روایات مخالف را تا حد امکان با دیگر آیات و روایات تفسیر می‌کند.

بخش بعدی کتاب به تحدید، نفی و نقد خشونت نسبت به زن اختصاص یافته است. ابتدا مفهوم و جایگاه خشونت به صورت عام از منظر قرآن و سنت نگریسته می‌شود و با تفکیک اخلاقی خشونت به دو دسته (در برابر ستم‌گر و یا بر سایر بندگان خدا) از آسیب‌های فراوان آزاررسانی به دیگران یاد می‌شود.

در پاره‌ای از آیات قرآن به داشتن رفتار معروف حتی در شرایط حاد روانی (همچون طلاق) در برابر زنان سفارش شده و مؤلف ارجمند به صورت جداگانه به این آیات می‌پردازد. در ادامه برای بازداشتن از هرگونه آزار و خشونت در رابطه با زنان، حد و مرز مفهوم اطاعت زن از شوهر نیز تعیین می‌شود.

در قسمت هفتم با یادکرد نمونه‌هایی از تفاوت‌های زیستی و روانی زن و مرد همچون قدرت بدنی، غدد جنسی، مقاومت در برابر بیماری و ... به بحث «روان‌شناسی اختلافی» توجه شده، تا در عین حال «زنانگی» زن نیز فراموش نشود.

با گذر از هشتمین بخش، در دو بخش بعدی، در مورد رسالت و بی‌ژنهٔ زن گفته می‌شود که هم‌سان‌سازی‌های افراطی زن با مرد، از اندیشهٔ مردگرایی بر می‌خیزد که

در آن ارزش و اصالت با جنس مذکر است و زن باید خود را به مرد برساند. همچنین با آوردن سه آیه قرآن، بر مدیریت مشترک زن و شوهر و کارسازی مشورت با زنان تصریح می‌شود.

در بخش یازدهم - همان‌گونه که در آغاز نوشتیم - کثرتی‌های پیش‌رونده «مردسالاری» و «زن‌نکوئی» در روایات جست‌وجو می‌شود؛ روایاتی که گاه کم‌تر خواننده و شنیده می‌شود. به عنوان نمونه در روایتی می‌آید که پیامبر فرمود: «برادرم جبرئیل همواره نسبت به زنان سفارش می‌کرد، بدان‌گونه که پنداشتم کلمه ناخوشایند (اف) نسبت به زنان نیز روا نیست».

با مطالعه بخش پایانی درمی‌یابیم که در اسلام حتی گاه دختران و زنان بر مردان برتری داده شده‌اند. رجحان در هدیه، دعا، نیکوکاری و ... نمونه‌هایی از این دست است که خواننده را با نازک‌اندیشی‌ها و تیزبینی‌های معصومین : آشنا می‌سازد. این کتاب بارها از سوی چند ناشر تجدید چاپ شده و برترین کتاب سال حوزه دانسته شده است.

۲. معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی

دانش اقتصاد با ساختار و شکل مدرن خود، زاد و رشدی غربی داشته است و ارتباطی مستقیم با متون و دیدگاه‌های پیشامدرن ندارد، اما با این همه، می‌توان با بهره‌گیری از نگاه‌های کلان دینی به گونه‌ای تدریجی دیدگاه‌ها و رفتارهای اقتصادی را جهت‌دهی نمود؛ زیرا در متون و منابع معتبر اسلامی گاه به ضرورت و گاه به اختیار به بنیادها، مفاهیم، رفتارها و وضعیت‌های اقتصادی اشارات و تصریحاتی شده است. کتاب «معیارهای اقتصادی در تعالیم رضوی» با توجه به دغدغه‌های عدالت‌خواهانه پدیدآورنده محترم آن، گل‌گشتی میان سخنان بر جای مانده از امام رضا 7 پیرامون آموزه‌هایی اساسی همچون مالکیت و حدود آن، پدیده فقر، کار، سرمایه داری و ... است. روایاتی که در این کتاب آمده، پیش‌تر در دائرةالمعارف گران‌سنگ «الحیة» گرد آمده است. بدین قرار این کتاب شرحی رسا و گویا بر پاره‌ای از روایات ج 3 تا 6 الحیة خواهد بود.

امام رضا 7 در دورانی که تلاقی اندیشه‌های اسلامی با دیگر اندیشه‌ها اوج گرفته بود، با توانایی سرشار و موقعیت کم‌نظیر خود در اقلیم قبله به اندیشه‌گستری و خردپروری پرداخت که در شمار اندکی روایت که از آن همه سخن در دسترس ما

است، می‌توانیم بازتاب آن روزگار پرشکوه را به نظاره بنشینیم. کتاب در ۴۴۰ صفحه مشتمل بر ۱۲ بخش اصلی است. نویسنده محترم در مقدمه با ذکر دو اندیشه جبرگرایانه و اختیارگرایانه، امام را حامی و مددکار اندیشه دوم دانسته و انگیزه خود را بسط همین نگاه جامعه‌ساز می‌خواند.

در سرتاسر این اثر در هر بخش، نخست به روایات موجود از امام رضا ۷ پیرامون موضوع پرداخته می‌شود و سپس با توجه به تفسیرگری کلمات اهل بیت : برای یکدیگر، آن سخنان نیز به یاری حدیث یا احادیث رضوی آغازین بخش می‌آید. نکته دیگر اینکه کوشیده شده در تکمیل و تأیید یک روایت رضوی از روایات رضوی دیگر نیز استفاده شود و بدین گونه نگاهی سازوار و مجموعی بر کل کتاب سایه افکنده است.

در دو بخش نخست کتاب با بحث‌های اصل، حدود و شرایط مالکیت مواجه می‌شویم که شالوده اصلی این هشتاد صفحه، نزدیک به بیست فراز از روایات امام است. منابعی که این بیست فراز از آنها گلچین شده، بیشتر مستدرک الوسائل، عوالی اللالی، بحارالانوار و عیون اخبار الرضا است که از جوامع روایی مشهور شیعی شمرده می‌شود.

برجسته‌ترین قسمت این بخش آنجاست که در برابر دیدگاه‌های طرفدار سرمایه‌داری لیبرالی و جوه محدودیت، مشروطیت و تقید درآمد، دارایی و مصرف یک به یک بازخوانی می‌گردد.

سه بخش بعد، عهده‌دار بحث از پدیده فقر، علل و عوامل و راه‌های مبارزه با آن در صد صفحه است. نخست با تعمیم دادن روایتی از امام در مورد خوردن مال یتیم، همه گونه‌های فقر گسترتری مساوی با قتل و کشتار آدمیان دانسته می‌شود و سپس آسیب‌های روانی و اجتماعی فقر مطرح می‌گردد.

بنابر تعبیر لطیف امام رضا ۷، مزه آب، طعم زندگی و مزه نان، طعم زیستن است و در وضعیت ضد اسلامی فقر، جامعه از چشیدن این طعم‌ها محروم و دور می‌ماند. یکی از راه‌های پرهیز و برکناری از این وضعیت ناگوار، محدودیت در مصرف است. محدودیت در مصرف، نه تنها با خوب‌پوشی، تغذیه سالم و زندگی آبرومندانه منافاتی ندارد، که گاه به این‌گونه برخورداری تأکید دوچندانی نیز شده است.

کتاب در بخش‌های ششم، هفتم و هشتم خود، به کار، تعاون و اخوت اسلامی اختصاص می‌یابد. کار به عنوان حکمی شرعی و تعاون به منزله حسی الهی و اخوت به

مثابه اصلی اعتقادی در میان اندرزهای امام، جایگاهی رفیع یافته و نویسنده نیز پی در پی با تولید جمالاتی خوش‌آهنگ و پرمغز، از این مجموعه قدسی راز می‌گشاید.

نکته جالب اینکه مؤلف ارجمند بر این رأی است که هرگاه در اثر حوادث طبیعی یا ظلم و استثمارهای طولانی یا خودداری مردم از پرداخت حقوق الهی، فاصله طبقاتی فراوانی پدید آید، ضرورت می‌یابد که بیش از مقدار زکات از ثروتمندان گرفته شود تا کم‌بودها و نارسایی‌های معیشتی و رفاهی مردم برطرف گردد.

در بخش‌های نهم و دهم، دو موضوع جذاب «مسئولیت دولت» و «پدیده سرمایه‌داری» بررسی می‌شود که حجم فراوانی از مطالب (حدود ۱۲۰ صفحه) در این دو گنجانده شده است.

نویسنده، نخست روایتی می‌آورد که بر اساس آن، روزی مأمون خرسندی خود از فتح چند سرزمین نامسلمان را به امام رضا ۷ منتقل کرد و امام با نهیب زدن به او شادی‌اش را بی‌جا دانسته و افزودن بر پهنه مملکتی ستم‌کش و عدالت‌نادیده را ناروا خواند. پس از نقل و توضیح این روایت، تحلیلی چند صفحه‌ای از «بیداد» بنی‌امیه و بنی‌عباس و «بیداری» تدریجی مردمان عرضه می‌شود.

در بحث «دولت اسلامی» نمی‌توان از مفهوم امامت و نقش محوری آن یاد نکرد. اما زاویه دید این کتاب به امام، به سوی تعادل‌بخشی و توازن‌آفرینی اقتصادی او در جامعه جهت یافته که شباهتی با نگاه‌های مشابه ندارد. ترسیم چهره امام به عنوان میزان در خلقت و در جامعه، از دیگر ابعاد شناخت‌بخش روایات رضوی است که نیاز به تأمل بیشتری خواهد داشت.

«توازن اقتصادی» از دیگر ترکیب‌های کلیدی این بخش و حد میانه تفریط - فقر - از یک‌سو و افراط - سرمایه‌داری - از سوی دیگر است که با رعایت آن تکامل علمی و فرهنگی نیز حاصل خواهد شد.

در بخش «سرمایه‌داری» نقاب از چهره این دیو فرشته‌نما افکنده می‌شود و تا آنجا که قلم استاد راه دارد، رسم‌های ستم‌خیز سرمایه‌داری نکوهیده می‌شود.

نویسنده بر این نظر است که به دو جهت، مذاهب اصیل بیش‌ترین ضربه و صدمه را از سوی سرمایه‌داری خورده‌اند: نخست، اقبال و روی‌آوری سرمایه‌داری به مذاهب، بناها، تشکیلات و مراسم مذهبی برای کسب وجهه و نفوذ در مردم، و دوم، افزایش حرکت ضد مذهبی و گرایش‌های مخالف با مذاهب در نسل‌های سرخورده، پس از مشاهده رفاقت و ارتباط ارباب مذاهب با قطب‌های سرمایه‌داری.

در این کتاب، پیوسته مفهوم سرمایه‌داری در نزدیکی و پیوند با تکاثرگرایی مذموم در قرآن کریم دانسته می‌شود و نویسنده با ارائه فهرستی بلند از ره‌آوردهای این پدیده همچون رباخواری، خیانت، استثمار، انحصارطلبی و ... در نفی آن سنگ تمام می‌نهد. دو بخش پایانی کتاب که از فضا کوتاه افتاده است، با چند روایت از امام رضا درباره سامان‌یابی زندگی و کرامت انسانی خاتمه می‌یابد.

استاد محمد حکیمی چنین می‌نویسد: «امام رضا اجازه نمی‌دهد آزادی فرزندی انسانی، اگرچه ذمی و کافر باشد، با امور مادی معاوضه گردد و آزادی انسان به جرم اینکه گرسنه است، خدشه‌دار شود. از نظر امام، انسان آزاد است و احتیاجات اقتصادی نمی‌تواند او را برده کسی سازد و آزادی خدادادی او را سلب کند، اگرچه مسلمان نباشد.»

کتاب با عباراتی استوار و آهنگین پایان می‌یابد و راه را بر پژوهش‌های دیگر در این وادی می‌گشاید.

۳. در فجر ساحل

انتظار منجی، تنها آموزه‌ای شناختی و محدود در کتابها و صحف نیست، که فریادی همه جوش و خروش و آهی گیتی‌افروز و جهان‌سوز نیز هست. این یعنی هر متنی که برای «انتظار» چیده و نگاشته می‌شود، ناگزیر رنگی از احساس و بویی از عاطفه به همراه خواهد داشت. متن‌های موفق در چنین زمینه‌هایی، آن دسته‌اند که دلیل را بر زمین دل می‌کارند و عقلانیت را در کنار روحانیت می‌نهند.

کتاب «در فجر ساحل» از این مزیت برخوردار است و نویسنده آگاهانه درک و حس را در هم آمیخته است. کتاب در چند سطر نخست با این عبارات آغاز می‌شود:

«بشر از آغاز تا کنون، هم کاروان درد و رنج و هم آغوش ستم‌دیدگی و تحمل بوده است. بشر دچار بوده است؛ دچار گرسنگی، دچار جهل، دچار بی‌عدالتی و ... زندگی چنان بوده و اکنون نیز چنان است؛ سراسر تحمل است و تحمیل. بدین‌گونه تاریخ زندگی انسان، چیزی نیست جز سرگذشت همین دردها و رنج‌ها. تا کنون انسان زندگی را بدین‌سان گذرانده است. آیا آینده نیز مانند گذشته‌هاست؟»

کتاب پیش از انقلاب و در سال‌های دههٔ چهل، نگاشته و منتشر شده است؛ این نکته از ادبیات پرشور و ارجاع‌های مکرر متن به بزرگان و اندیشمندانی گوناگون از سقراط و افلاطون تا فارابی و آگوست کنت و روسو تا مارکس و راسل به آسانی به

دست می‌آید.

مؤلف در پی آن است که تا آنجا که از دست برمی‌آید، روحیهٔ انتظارخواهی بشر را در ادیان، مکاتب و ملل مختلف رصد کند و راه همگان را تا انتظار هموار سازد. پس بی‌جهت نیست که در کتاب یک روحانی شیعی بارها نام چهره‌ها و گرایش‌های غیرشیعی را می‌بینیم.

در نخستین بخش از پنج بخش اصلی کتاب، ریشه‌ها، مبانی و تأثیرات بحث مدینهٔ فاضلهٔ اسلامی جست‌وجو می‌شود.

ریشه‌های این مدینهٔ فاضله را، به تعبیر مؤلف، باید در حکومت حق خواهانهٔ پیامبر اسلام 6 و حکومت دموکراتیک و انسانی علی 7 جست و یافت.

در بخش بعد، با عنوان «نویدها» نماهایی دل‌کش از روزگار ظهور، به تصویر در می‌آید؛ حکومت واحد است، عقل‌ها شکوفا و دانش فراگیر می‌شود، زندگی شادابی و نعمت فراوانی می‌یابد و ... همهٔ این نقش‌ها در توضیح روایاتی می‌آید که جای مناسب خود را به تفکیک یافته‌اند.

بخش سوم، گویی قصیده‌ای بصیرت‌افزا در وصف حماسهٔ انتظار است. انتظار ماندن و جان کندن نیست، باختن نیست، ساختن است. این بخش با جملاتی از انجیل مرقس آغاز می‌شود و می‌خواهد جنبهٔ سازندگی و اصلاح‌گری انتظار را روشن و مدلل سازد.

چهارمین فصل، داستان تراژدیک یأس و امید را باری دیگر بازگو می‌کند. نویسنده بر ساحل اندیشه‌های شیعی تلاش می‌کند مایه‌های امیدبخش و روشنی‌گستر را ترویج کند و به درافکندن طرحی نو می‌اندیشد:

«مگر اینان همه به ظاهر شکست نخوردند؟ مگر سقراط زمام‌داران آتن را از بین برد؟ مگر مسیح مخالفان لجوج خود را ریشه‌کن کرد؟ مگر علی 7 رژیم معاویه را سرنگون ساخت؟... با جام شوکران تن سقراط را از کار انداختند، اما فکر او جاوید ماند. مسیح را پنداشتند که به دار آویختند، اما آیین او در سراسر گیتی گسترش یافت. پیکر علی 7 را با ضربتی از پای درآوردند، لیکن اندیشه‌هایش جاودانه ماند و نهضت تشیع، پناهی شد برای هر مظلوم و محرومی در برابر هر ظلم و ستمی.»

در این فصل، مباحث خطر خیز و شبهه‌سازی همچون شر، قضا و قدر و ... با سه اصل عدالت، آزادی و اختیار و توکل به حاشیه رانده می‌شود و افزون بر آن با آوردن نمونه‌هایی تاریخی از تاریخ‌مندی و ساختگی بودن بسیاری از این شبهات غفلت

نمی‌شود.

واپسین بخش، انسان گرفتار در کام موج را نشان می‌دهد و واکنش او را به سرخوردگی‌ها و سرگردانی‌های قرن معاصر؛ اما در برابر او، آرزوی «ساحلی رامش خیز و آفتاب‌گرفته» است. ساحل رستگاری و بی‌نیازی. در فجر ساحل، تاکنون بیش از سی بار و به چندین زبان (انگلیسی، ترکی و ...) ترجمه و تجدید چاپ شده است و امید می‌رود هم‌چنان پیش رود و راه بگشاید.

۴. عصر زندگی

کتاب در عصر زندگی، به وصف آن دوران طلایی می‌پردازد که امام مهدی ۷ با قیام الهی خود، جهانی دیگر را از نو خواهد ساخت.

دو تفاوت بارز میان این کتاب و دیگر کتاب مهدی‌پژوهانه استاد (در فجر ساحل، که وصفش گذشت)، من را به نوشتاری جداگانه ترغیب می‌نماید: نخست، سنگینی کفه پژوهشی - اسنادی در این کتاب نسبت به کتاب در فجر ساحل، که بی‌ارتباط با سنین میان‌سال و دوره پختگی علمی نویسنده نیست و دیگر، موضوع دو کتاب، که در نخستین حالت مؤمنان - یعنی انتظار - بررسی می‌شود و در این اثر، چگونگی آن زمانه مورد انتظار - یعنی عصر ظهور - مورد بحث قرار می‌گیرد.

کتاب در بیست فصل از عدالت اجتماعی می‌آغازد و با سیره پیامبرانه امام مهدی ۷ به پایان می‌رسد. روشن است که این آغاز و انجام بی‌حکمت قدر نیافته است. عدالت، پلی میانی و استوار است که همه روابط انسانی، از رابطه با خود و دیگران تا رابطه با طبیعت و خدا را به مرز ضوابط متصل می‌سازد. امام می‌آید تا عدالت به عرصه واقعیت بازگردد و نویسنده آیات و روایات را برای اثبات این نکته به یاری درمی‌آورد. در نظرگاه نویسنده، کمتر حدیثی درباره آن امام رسیده که از ذکر عدل تهی باشد.

سه بخش بعدی (دوم تا چهارم) رزم‌آوری و سازش‌ناپذیری در حکومت مهدوی را به بحث گذارده و روشن می‌سازند که چگونه جنگ، نه هدف دین که وسیله‌ای در آن راه است و با چه تبیینی شمشیرها خوبی و عدالت خواهند آورد. نویسنده در تحلیل روایات، عقب‌نشینی نمی‌کند و از سخن صریح امامان در استفاده از قدرت برای اصلاح کناره نمی‌گیرد.

نویسنده گرامی در قسمت پنجم و ششم از جهت‌گیری‌های فکری - عقیدتی در زمان ظهور یاد می‌کند. لایه فربه‌ی از عطایای دین، قرن‌ها مسکوت و ناشناخته مانده

و سطحی دیگر در روزگاری دراز دست‌مایه تحریف و کژاندیشی قرار گرفته و به ناروا به اولیای دین بسته شده و امام برای درمان این دو درد، چه رسالت عظیمی خواهد داشت. مؤلف از مثلث شوم «زر و زور و تزویر» (سرمایه‌داران، حکمرانان و روحانیان فاسد) نام می‌برد که در ایجاد مشکلات در فهم دین، هم‌دست و هم‌داستان‌اند. نکته گفتمنی اینکه درگیری بزرگ امام در زمان ظهور با داعیه‌داران دینی خواهد بود. در همین بخش می‌خوانیم:

«بخشی از برنامه‌های کشتار گسترده و فراگیر امام مهدی 7 در جامعه‌های اسلامی شاید در این ارتباط و به این علت باشد که مسلمانان با حربه اسلام انحرافی - که در حقیقت ضد اسلام است - به جنگ با امام برمی‌خیزند و امام ناگزیر با قاطعیت با آنان روبه‌رو می‌شود و کار آنان را یک‌سره می‌کند، در صورتی که از افکار و اندیشه‌های نادرست خویش دست برندارند و حق خالص و اسلام ناب و سره را نپذیرند».

انقلاب جهانی حضرت مهدی 7 و آن تغییر شگرف تاریخی در یک جنبه منحصر نخواهد ماند و همه حوزه‌ها از فرد تا جمع و جامعه و از فرهنگ، تا اقتصاد و سیاست و ... همه و همه در پرتو رهبری جهانی امام دگرگون خواهد شد. کتاب، به این همه‌سویه‌گی و ناپیدا - کرانگی اشاره می‌کند و در فصل‌های مفصل خود از آن دسته ارزش‌ها و آرمان‌ها سخن می‌گوید که دارای دو ویژگی‌اند: ۱. اسلامی‌اند و در روایات معتبر رسیده‌اند؛ ۲. انسانی‌اند و مخاطب امروزین می‌تواند آنها را فهم کند.

در میان فصل‌های بیست‌گانه، خواندن دو بخش لطفی خاص دارد؛ «مساوات» و «وضع معابد». در باب مساوات، نگرش فراوان عدالت‌طلبانه مؤلف به خوبی مشهود است. مساوات در برابر قانون، در بیت‌المال، در بهره‌برداری از مواهب طبیعی و ... که در دوران ظهور خواهد آمد، بسیار پررنگ پژوهیده شده است. در ترسیم وضع معابد نیز نگرش انتقادی و باریک‌بینانه استاد باز جلوه‌گری می‌کند. با هم بخوانیم:

«هزینه‌های سنگین معابد و مساجد از جمله بارهای گرانی است که بشریت در دوران تاریخ - بدون دلیل اصلی - بر دوش کشیده است و مذهب که عامل نجات انسان بوده است، پس از گذشت زمان و با درگذشت یا غیبت بنیان‌گذاران اصلی، به عامل تحمیل و تشریفات تبدیل گردیده است».

ادبیات روان، خوش‌خوان و ساختارمند کتاب در کنار روش آن، که استظهار به آیات و روایات و روشن‌سازی آنها با استفاده از فقه‌اللغة است، کتابی مفید و پرخواننده را آماده ساخته است. این اثر، به عنوان کتاب برگزیده مهدویت در دهه هفتاد مورد

تجلیل قرار گرفته است.

۵. امام علی (عدل و تعادل)

نام علی ۷ با عدل همداستان افتاده است؛ همه آموخته‌اند که علی عادل بود و عدل چه خوب است، اما چه اندک‌اند آنان که به این دو نام، نزدیک و وفادار بمانند. این کتاب که با جمله ماندگار «العدل حیاة» آغاز می‌شود، درک‌ها و دردهایی انسانی و ضروری را دیگر بار یادآور می‌شود و با غبارزدایی از ساحت‌های تودرتوی عدالت در نظام تکوین و مقام تشریح (هست‌ها و باید‌ها)، نشان می‌دهد که مکتب تشیع تا چه اندازه عدلیه است.

مؤلف معتقد است دو گروه، مفهوم والا و کارساز عدالت را با سخن و رفتار خود، فراموشانده‌اند: نخست آن سهل‌انگاران و عاقبت‌طلبانی که از مراکز اقتصادی در بیم و هراس‌اند و دوم آنان که از شیوه‌های مدیریت غربی تقلید می‌کنند و نسبت به تئوری‌های اقتصاد سرمایه‌داری دل‌باخته‌اند. کتاب این دو گروه و اندیشه‌های آنان را هدف می‌گیرد و با تأکید بر قاطعیت در اجرای عدالت، به اقتصاد آزاد، بخش خصوصی و رانت‌خواری سخت می‌تازد.

هرچند بیش‌تر کتاب به امام علی ۷ و عدالت علوی اختصاص یافته، اما از طرح بحث و نقدهای اقتصادی با ارجاع به کسانی همچون فلیسین شاله، فیدل کاسترو و فرانتس فانون نیز خودداری نگردیده است.

استاد حکیمی در مخالفت با سرمایه‌داری از نهج‌البلاغه وام می‌گیرد و چنین می‌نگارد: «در اجتماعی که جریان اقتصاد آزاد و لیبرالیسم اقتصادی، سیاست اقتصادی دولت‌ها را تشکیل می‌دهد و هیچ‌گونه نظارت و محدودیتی در نظام تولید و توزیع و مصرف نیست، بی‌تردید توازن اقتصادی بر هم خواهد ریخت».

انتقاد از راه‌آورد‌های سرمایه‌داری در پرتو سخنان و زندگی امام علی ۷، همه کتاب را فرا نمی‌گیرد و نویسنده ارجمند در بخش دوم به راه‌ها و شیوه‌های زمینه‌سازی برای عدالت اجتماعی نیز روی می‌آورد. این مطالب اثباتی در دو زمینه فرهنگی و اقتصادی به انسان‌گرایی و ایمان به حقوق انسان و همچنین به آبادانی، سرمایه‌گذاری، مدیریت کارآ، توجه به بخش عمومی و نه خصوصی، صرفه‌جویی و انسجام اجتماعی توضیح می‌یابند. در اینجا فرآزی از بخش صرفه‌جویی را با توجه به تناسب با نام امسال یادآور می‌شویم:

«بنابر این انسان دین‌یاور و در خط علوی، باید به نیازهای جامعه توجه داشته باشد، به زیست‌بوم و آلودگی‌های زیست‌محیطی بنگرد، محدودیت منابع را مورد دقت قرار دهد، وضعیت کلی جامعه و تولید هر کالا را ارزیابی کند...»

۶. وقف و بهرهمندی همگانی

وقف، سنتی حسنه و رفتاری پسندیده است که پیشینه‌ای ممتد آن را یاری می‌کند. تاریخ تمدن مسلمین، بر پیشانی خود یادگار نوشته‌هایی از این سنت عام‌المنفعه دیده است و در علوم چون فقه و حدیث نیز فراوان ارج یافته است. اما استاد حکیمی از راهی دیگر و زاویه‌ای بس متفاوت، یعنی با روش کلان‌نگری و اثبات مقدمات شناختی این سنت، به یاری‌اش برمی‌خیزد. در این کتاب، بهرهمندی همگانی و مالکیت عمومی، ترجیح‌بندی است که با کمک ادله عقلی - نقلی از مفهوم وقف پشتیبانی می‌کند، به گونه‌ای که اگر وقف در عنوان کتاب نمی‌آمد، خواننده می‌پنداشت کتاب انحصاراً در دفاع از بهرهمندی عمومی نگاشته شده است. از آنجا که مؤلف، ریشه و فلسفه وجودی وقف را در تعمیم منابع و اموالی می‌داند که پیش‌تر با ضوابطی، خصوصی و انحصاری شده بود، طرح وقف نیز در کتاب توجیه می‌یابد. کتاب در سه فصل کلی ارتباط بهرهمندی همگانی را با جهان‌بینی توحیدی، اصول پیامبرانه و تعالیم اسلامی می‌کاود.

در نخستین فصل، دیدگاه‌های انحصارگرا این‌گونه نقد می‌شود: «فُرُق‌سازی و ایجاد حریم و پدید آوردن نظام‌های اقطاعی و طبقاتی، ضد اهداف آفرینش در جهان‌بینی توحیدی است.»

همچنین به پدیده شوم بزرگ‌مالکی و ویژه‌سازی اراضی به عنوان عامل بازدارنده توسعه، وسیله استثمار و تشدید توزیع نابرابر نگر بسته می‌شود.

در فصل دوم، اصول رسالت پیامبران با استقرار صفات آن بزرگ‌مردان و بررسی آیاتی که در احوال موسی، شعیب و پیامبر اسلام : در قرآن آمده، روشن می‌گردد. اینکه همگان حق استفاده و بهره‌گیری از طبیعت، جامعه و محصولات آن را دارند، تنها با آوردن دلایل دینی نقل و تفصیل داده نمی‌شود، بلکه با بیان نمونه‌هایی از جوامع گرفتار در سرمایه‌داری و تلخ‌گویه‌هایی از انسان این قرن، کوشیده می‌شود بحث روندی روان‌تر بیابد.

این کتاب به صورت مستقیم وارد بحث وقف نمی‌شود، بلکه پایه‌های فکری آن را

متناسب با نیاز جامعه روز بنا می‌نهد تا آنان که توانایی وقف دارند، بدانند بسی بیش‌تر از آنچه می‌پندارند، مدیون عطایای خداوندی و بندگان اویند.

۷. فرازهایی از سخنان امام رضا ۷ (دفتر اول و دوم)

امام رضا ۷ در شرایط فرهنگی ویژه‌ای - که تعاطی و تعامل اندیشه‌ها شدت گرفته بود - به رهبری فکری می‌پرداخت و لطف خداوند یار ما بود که از آن همه معارف و حکم عالم آل محمد، چشمه‌هایی جوشان بر جای مانده است. نوشتن، شرح دادن، اندیشیدن و ترویج این احادیث بی‌گمان بر شناخت و بصیرت مؤمنان خواهد افزود. استاد حکیمی پرورش‌یافته حوزه حدیث‌پژوه خراسان است و در اقدامی تحسین‌برانگیز، نگارش مجموعه‌های چهل حدیث امام رضا ۷ را آغازیده که تا امروز دو دفتر آن منتشر شده است. این احادیث با تنوع موضوعی و محتوایی قابل توجه، چهل ایده اعتقادی، اخلاقی و فقهی را به خواننده پیشنهاد می‌کند.

مؤلف محترم در پیش‌گفتار کتاب، از شکوفایی‌های بزرگ و در عین حال نابه‌سامانی‌های بزرگ‌تر انسان جدید، یاد می‌کند و پیش‌زمینه فکری طرح خود برای رجوع به کلمات امام را نشان می‌دهد. از بی‌نوایی برخی و افزون‌خواهی دیگران تا روابط زورمندانه، نژادپرستانه و سلطه‌طلبانه آدمیان در کره خاکی با هم و تا اینکه انسان به تخریب و ویرانی خانه خود - محیط زیست - دست زده است، همه، دل‌نگرانی‌های نویسنده در این روزگار است و احادیث گویی ابری مهربانند که می‌توانند این آلودگی‌ها را بشویند. اما برای این مقصود باید به نیازسنجی پرداخت و دردها را با اولویت شناخت که نویسنده به خوبی از عهده این امر نیز برآمده است.

۸. اصلاحات از دیدگاه اسلام

اصلاحات به معنای فسادزدایی و نقص‌پیرایی از ارکان و بخش‌های یک جامعه، همچون بسیاری مفاهیم و کلیت‌های کلیدی، آن‌قدر روشن و بی‌نیاز از بحث تلقی شده که به ابهام و تیرگی گرویده است!

به‌ویژه با راهیابی این مباحث و اصطلاحات مرتبط با آن در این سالیان به بدنه میانی جامعه، نیازی دوچندان به اختصاص طرح‌های مطالعاتی به این‌گونه بحث‌های پایه احساس می‌شود.

کتاب اصلاحات با این جمله آغاز می‌شود که، اصلاحات از ضروری‌ترین و مسلم‌ترین

تعالیم است که به صورت تکلیفی فردی و اجتماعی تبیین شده و گستره و قلمروی آن همهٔ امور را در بر می‌گیرد و سپس دو قلمرو اساسی آن، اصلاح بینشی و اصلاح نظام مدیریت دانسته می‌شود.

مؤلف بر این نظرگاه پای می‌فشرد که اصلاحات در اسلام از ریشه و بنیادین است و روش همهٔ پیامبران نیز بوده است و برای این منظور، از واژه‌های قرآنی و ترکیبات روایی (مثلاً صلاح، اصلاح، مصلح، مصلحون و ...) فراوان شاهد می‌آورد. هر چند در بخشی از این رسالهٔ کم‌حجم، راه‌کارهای شناخته شده‌ای مانند امر به معروف و نهی از منکر گنجانده شده، اما اصلاحات اقتصادی در برابر چپاول‌گری‌ها و ویژه‌خواری‌ها باز مد نظر نویسنده است.

۹. حضرت معصومه 3 و شهر قم

جرقهٔ آغازین این کتاب در پی چهار سال سکونت استاد در شهر مقدس قم زده شده است و بی‌تردید ما که در آن شهر نزیسته‌ایم، نیز خود رامدیون آن فضای مذهبی و آن بانوی پرهیزکار می‌دانیم.

کتاب در سه بخش فراهم آمده؛ نخست حضور اسلام در ایران و زمینه‌های اسلام‌گرایی این مردمان، سپس هجرت حضرت معصومه 3 به ایران و آثار آن و در پایان شهر قم و سیمای مادی و معنوی آن مورد تحلیل و بازبینی قرار می‌گیرد. در بخش نخست از گرایش آزادانه و انتخابی ایرانیان در پی تعالیم آسمانی اهل بیت : به اسلام گفت‌وگومی‌شود و با آوردن چند نمونه از احادیث مساوات‌گرایانه و عدالت‌گسترانه، زمینه‌های روانی ایرانیان در پذیرش اسلام روشن می‌گردد. در بخش بعد، داستان هجرت حضرت معصومه 3 و برکات آن در چهرهٔ شیعی شهر و حوزهٔ علمیهٔ قم پی گرفته می‌شود.

جذاب و بدیع‌ترین بخش کتاب، آخرین قسمت است که در توضیح سیمای ظاهری شهر به بهداشت، رودخانه، راه‌آهن، قبرستان‌ها، فضای سبز و مناطق مستضعف‌نشین قم اشاره می‌شود. توصیه‌های استاد در سال ۱۳۶۵ برای زیباسازی و فرهنگ‌سازی در بافت شهری آن روز قم، حکایت از دوراندیشی فراوان ایشان دارد.

۱۰. جهانی‌سازی مهدوی و جهانی‌سازی غربی

در این عصر جدید نه تنها غم‌نامهٔ زندگی انسان پایانی خوش نیافته، که با

مکرهایی بدیع، فکرهای وسیع‌تری سراغ این قربانی آمده‌اند. جهانی‌سازی در راستای سلطه‌گستری جهانی ادامه همان مکرها و فکرهاست.

در این کتاب، تفاوت‌های فراوان فرج و گشایش موعود ادیان و جهانی‌سازی غربی پس از توصیف شاخصه‌های هر دو دانسته می‌شود.

مؤلف می‌نویسد: جهانی‌سازی اسلامی بر محور حقوق انسان دور می‌زند و با هرگونه مانعی برای دست‌یابی به این حقوق می‌ستیزد. معیارهای آن در گسترش دانایی و آگاهی، سلطه‌ستیزی و استثمارسوزی و ... فهرست می‌شود و با یادکرد روایاتی که پیشتر در مجموعه حدیثی «الحیة» توضیح یافته، بر غنای مجموعه افزوده می‌شود.

کتاب دو مقاله اصلی دارد که در نخستین به صورتی ویژه به جهانی‌سازی و در دومین نوشتار به احیای کرامت انسانی در دوران ظهور پرداخته می‌شود. ارتباط مفاهیم مهمی مثل آگاهی، عدالت، مدیریت و جنگ با کرامت انسانی در روایات و مجموعه معارف برجای مانده پی گرفته می‌شود.